

vena bili su naročito visoki [...]. U Jugoslaviji je poginulo gotovo 11% stanovništva. To je bila cijena koju su Jugoslaveni platili za svoju ‚dominantnu vrednotu‘ (428).

Otpornost porodice i njena sposobnost regeneracije, usprkos pesimističkim predskazivanjima, pokazala se u toku i poslije rata — institucija porodice preživjela je i te historijske okolnosti, najviše zato, zaključuje V. Erlich, što »ona ima duboko korijenje u ljudskoj prirodi: ona može premostiti kontradikcije koje izviru iz dvojake prirode čovjeka kao individualnog i kolektivnog bića bolje nego ikoga druga ljudska institucija. Potpuno riješiti ljudsku problematiku međutim, ne može ni ona« (485).

Ovo djelo V. Erlich, usprkos nekim nedostacima (subjektivističke ocjene »nadaranih« anketara često su uzimane kao naučne i objektivne, vrlo mali uzorak ne daje mogućnost da se izbor sela (oko 1%) proglašati reprezentativnim, prilično je prisutan utjecaj »psihologije« i suvremene pozitivističke američke sociologije, poglavljia s pretenzijom općenitijeg značaja uopćena su i nedovoljno znanstveno argumentirana, pretjerano se često ističe »ratnička tradicija« i dovodi u vezu s agresivnošću u braku kod »dinarske« porodice i sl.), u svojoj izvornosti, jedinstvenosti i sveobuhvatnosti, predstavlja značajno djelo, bez kojeg je nemoguće daljnje istraživanje problema predratnog, ali i današnjeg, jugoslavenskog društva, posebno, s područja sociologije porodice i ruralne sociologije (sociologije sela) i s područja antropologije, historije i etnologije. Zbog toga je ono 1970. god. i prihvaćeno kao udžbenik Sveučilišta u Zagrebu. To korisno i složeno istraživanje unutarporodičnih odnosa kod naših naroda u nedavnoj prošlosti izloženo je na pristupačan način, obogaćeno je brojnim duhovitim i prikladnim primjerima, tako da svaki čitalac može s lakoćom i s užitkom upoznati se s problemima koje ta naučna studija iznosi. V. Erlich dalje istražuje probleme obitelji i intimnih odnosa, s ciljem da završi »drugi dio studija o transformaciji porodice, ne samo na selu nego i u gradu« (20) (i u poslijeratnom razdoblju). Uspješan završetak toga istraživanja pružio bi veoma korisnu znanstvenu analizu i izvornu građu svakom naučnom radniku koji izučava našu nedavnu prošlost i dinamične promjene današnjice.

Igor Graovac

POVIJEST RADNIČKOG POKRETA I DRUŠTVENE ZNANOSTI U FRANCUSKOJ

Francuska mjesečna revija za politiku, marksizam i kulturu — *La Nouvelle Critique* vodi anketu o odnosima povijesti i ostalih društvenih znanosti, o mjestu povijesti u odnosu na razvoj tih znanosti. U dosadašnjem toku ankete mišljenja o toj problematici iznijeli su neki povjesničari, stručnjaci za pojedina područja povijesnih istraživanja.¹ U broju od lipnja 1972. godine objavljen je, pod

¹ Usp. G. Duby, L'histoire sociale et mentale, *La Nouvelle Critique*, 34/1970. J. Kabk, Une nouvelle science historique, Isto, 35/1970. A. Soboul, Problèmes théoriques de l'histoire de la Révolution Française, Isto, 43/1971. P. Vilar, Problèmes théoriques de l'histoire, Isto, 50/1972.

naslovom »Radnički pokret, povijest, društvene znanosti«, razgovor o problemima povijesti radničkog pokreta u Francuskoj u kojem su sudjelovali povjesničari Claude Willard, Jean Bruhat i, kao voditelj, Jacques Girault. U razgovoru je, uz osnovno pitanje odnosa povijesti radničkog pokreta i drugih društvenih znanosti (sociologije, psihologije i socijalne psihologije, lingvistike), bilo riječi o sadašnjem trenutku povijesti radničkog pokreta i njegovim perspektivama, o doprinosu marksizma — kao koncepcije svijeta i metode — povijesti radničkog pokreta, o problemu objektivnosti istraživača angažiranih u radničkom pokretu te uopće o položaju suvremene i »ultra-suvremene« povijesti. Dakako, u prikazu razgovora neću obuhvatiti svu problematiku, već ću nastojati istaći one elemente za koje smatram da mogu inspirativno (kao ohrabrenje, podsticaj u otvaranju novih pitanja) djelovati na neka razmišljanja o metodama i zadacima povijesti radničkog pokreta i uopće novije povijesti u našoj historiografiji.² Naravno, bilo bi i veoma korisno ta razmatranja o povijesti radničkog pokreta u Francuskoj uklopiti u okvir općih tendencija francuske historiografije, obilježene prije svega shvaćanjima analista, ali u ovom prikazu to u potpunosti nije moguće učiniti.³

Budući da je povijest radničkog pokreta dio suvremene, a velikim dijelom i najnovije povijesti (»ultra-suvremene«), čini mi se podesnim prikaz razgovora francuskih povjesničara započeti baš odgovorom na pitanje može li se opravdati znanstveno proučavanje suvremene i »ultra-suvremene« povijesti. Mislim, naime, da je odgovor na to pitanje bitno važan za povijest radničkog pokreta kao sadržajnog dijela suvremene povijesti.⁴ Dakako, normalno je očekivati da će odgovor povjesničara radničkog pokreta i uopće najnovije povijesti biti pozitivan, tj. da će se takav povjesničar založiti ne samo za mogućnost takve povijesti, već i njenu potrebu. Zanimljivo je, međutim, objašnjenje koje je u odgovoru na to pitanje iznio Claude Willard (dalje: C. W.). Polazeći od protupitanja o svrsi povijesti, rekao je: »Ona (tj. povijest, M. M.) sigurno nije spremište prošloga, zbornik naputaka, već prvenstveno dozvoljava čovjeku da odredi svoju sudbinu u punoj svijesti; čovjek ima potrebu da zna što je, odakle dolazi, zašto se nalazi u situaciji u kakvoj je; njegova sadašnja situacija čini mu se manje mračna čak ako mu se pojavljuje kao složenija. Njegova sadašnja akcija za budućnost

² Upozorio bih ovom prilikom (isključujući u časopisima zasebno objavljene članke) samo na razgovor grupe povjesničara-komunista koji je 25. travnja 1964. godine organizirala Komisija za ideološki rad CK SKJ, a koji je pretežno bio usmjeren prema »metodološko-filozofskim pitanjima naše istorijske nauke« (*Jugoslavenski istorijski časopis* — JIČ, 3/1964, 57—94 i 4/1964, 93—107), te na znanstvene skupove koje je organizirala redakcija Trećeg programa Radio-Beograda o temama: Istoriografija i njeni metodi, Istorija i druge nauke, Funkcija istorijske svesti (*Treći program - Radio-Beograd*, proleće 1970, 185—277; proleće 1971, 305—497 i proleće 1972, 189—314).

³ O suvremenoj francuskoj historiografiji, o pojavi i značenju analista usp. uvod *Jeanne Glénissona* u knjizi: *Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940—1965)*, Paris 1965, t. I, IX—LXIV. Usp. i *M. Gross*, O francuskoj sociološkoj historiografiji, JIČ, 4/1963, 57—72.

⁴ Već u uvodu razgovoru francuskih povjesničara rečeno je da se povijest radničkog pokreta često smatra varijantom političke znanosti koja ne bi trebala imati mjesto u Panthéonu plemenitih, znanstvenih, tokova povijesnog istraživanja. Usp. *Mouvement ouvrier, Histoire, sciences sociales, La Nouvelle Critique*, 54/1972 (dalje: NC), 33. Radi usporedbe o postojanju sličnih shvaćanja u našoj povijesnoj znanosti navodim mišljenje koje je *M. Britovšek* izrekao u razgovoru organiziranom u Ideološkoj komisiji CK SKJ: »Odlučno sam protiv mišljenja nekih istoričara koji *intimno u sebi* smatraju istoriju radničkog pokreta za nenaučnu disciplinu, koja je u svojim naučnim istraživanjima, analizama i zaključcima podvrgnuta određenoj ideologizaciji« (JIČ, 3/1964, 67).

postaje svjesnija, razumnija, odakle krajnja korist suvremene povijesti, upravo one koja najviše pritišće sadašnjost. Povijest, zatim, dozvoljava da se iz prošlosti zadrži nasljedstvo koje se čini vrijednim, a odbace neugodni tereti; ona omogućava da se izvuku lekcije iz iskustva, izbjegnju pogreške [...]».⁶ Kao primjer za to istakao je ruske revolucije 1905. i 1917. godine i Lenjina koji je morao proučavati »ultra-suvremenu povijest« da bi »izgrađivao sadašnjost«, te zaključio da — iako nedostaju neki bitni izvori, iako nema distance — povjesničari ne mogu dezertirati s tog područja povijesti.⁶

Ocejujući sadašnje stanje povijesti radničkog pokreta u Francuskoj, C. W. je ukratko odredio etape njezina razvoja. Ključna godina tog razvoja bila je 1950. kada u francuskoj historiografiji radničkog pokreta počinju dominirati shvaćanja o strukturalnoj povijesti.⁷ Prije tog razdoblja, kako kaže C. W. »[...] dugo je povijest radničkog pokreta bila čisto pozitivistička i događajna povijest koja je pokrivala tri bitna aspekta. Jedna povijest bitka socijalnih sukoba, jedna povijest ideologija više ili manje odsječenih od njihovog konteksta, napokon projektor uperen na vrhove, vodstva partija, pokreta, Internacionala, i koja je (povijest, M. M.), dakle, ostavljala u sjeni borce i mase na koje su oni utjecali».⁸ Napuštanje takve koncepcije povijesti radničkog pokreta započelo je u francuskoj historiografiji već oko 1930. godine, a C. W. smatra da se zaokret može objasniti utjecajem velike gospodarske krize, marksističkih shvaćanja i djelima F. Simianda i E. Labroussea o cijenama kao pokretaču ekonomskog razvoja.⁹ Objasnjavajući zatim značenje strukturalne povijesti koja je, kako je već rečeno, prevladala poslije 1950. godine, C. W. je citirao francuske povjesničare A. Soboula i J. Bouviera prema kojima je socijalna struktura »organska cjelina odnosa i veza istodobno ekonomskih, socijalnih i političkih« i da »postoje samo globalne strukture gdje su svi kvantitativni i kvalitativni aspekti čvrsto vezani i uzajamni«, te da u takvoj povijesti ekonomija čini »postavu društvene scene«, ne po tome što bi »predodređivala jednim udarcem društveno, već po tome što daje ton jedne epohe, jedne situacije».¹⁰

C. W. je zatim rekao da je nadvladavanje u povijesti radničkog pokreta samo pozitivističkog, događajnog pristupa otvorilo nova pitanja koja traže odgovor, tj. da je riječ o proučavanju životnog nivoa radnika, njihovih uvjeta rada, reli-

⁵ NC, 40, preveo autor.

⁶ Usp. NC, 40. Naravno, problemi vremenske distance i proučavanja suvremene povijesti postavljaju se i u našoj historiografiji. O tome je npr. B. Đurđev u razgovoru u Ideološkoj komisiji CK SKJ 1964. godine rekao: »Postavlja se takođe pitanje istorijske distance. Sigurno je, kao što sam rekao, lakše prići završenim nego nezavršenim procesima. Potpuno je jasno da tu istorijska distanca igra izvesnu ulogu. Ali, nije nikakvo pitanje da li se može ili ne može prići savremenoj istoriji. Uostalom, mi ni o daljoj prošlosti ne dajemo konačne sudove, niti ih možemo dati tako da to niko posle nas baš ni u čemu neće promeniti, a o sadašnjem procesu možemo dati još manje takve sudove. Pitanje je u tome kakve teškoće stvara odsustvo distance, a ne pitanje da li zbog toga možemo ili ne možemo prići problemima najnovije i savremene istorije« (JIC, 3/1964, 61).

⁷ To je razdoblje kada su, poslije međunarodnog kongresa povjesničara u Parizu 1950. godine, i u cjelini francuske historiografije prevladavala analitička shvaćanja povijesti. Usp. literaturu u bilj. 3.

⁸ NC, 33.

⁹ Riječ je o radovima: E. Simiand, *Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie*, Paris 1932. i *Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement général des prix du XVIIe au XIXe siècle*, Paris 1933; E. Labrousse, *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, 2. vol., Paris 1933.

¹⁰ NC, 33.

gijskog i političkog mentaliteta, nacionalnih, ideoloških, političkih i socijalnih tradicija koje prožimaju radnike, svijesti o pripadnosti određenoj grupi i klasi itd. Osim toga, i na ona standardna pitanja, kojima se bavila pozitivistička i događajna povijest radničkog pokreta, traže se sada novi odgovori pa C. W. kaže kako proučavanje partije i revolucionarnih pokreta teži uočavanju socijalne kompozicije, odnosa ideologije i prakse, veza između rukovodioca i pristaša, pristaša i masa. To sve nameće povjesničarima potrebu povezivanja s drugim društvenim znanostima i korištenje novih metoda. Te su metode dijelom otkrile druge društvene znanosti, a zadatak je povjesničara da ih prilagođava potrebama svoje znanosti.¹¹

U razgovoru o odnosu sociologije i povijesti radničkog pokreta govorilo se prije svega o metodskim postupcima i novim kategorijama izvornog materijala. Spomenut je, npr., statistički materijal i njegove mehanografske obrade. Osnovna opasnost koja se tu pojavljuje za povjesničare jest nedovoljna homogenost informacija, uskoća socio-profesionalnih kategorija na koje se podaci odnose i sl. Jean Bruhat (dalje: J. B.) posebno je upozorio na to da je »povijesna sociologija tek na putu oblikovanja i da se sociolozi obraćaju posebice stvarnosti suvremenog svijeta i, kada pristupaju ispitivanju, ispitani neposredno odgovara«, dok kad se povjesničari obraćaju dokumentu on »ne odgovara na naša pitanja« i treba ga interpretirati da bi se veoma egzaktno znalo što znači.¹² U tom dijelu razgovara potaknuto je i pitanje retrospektivnih anketa. Prema mišljenju C. W. u njima znatno dolaze do izražaja svjesna i, još više, nesvjesna iskrivljavanja sjećanja uslijed novih događaja i promjena prilika. Ilustrirao je to primjerom o mogućim rezultatima jedne takve ankete o mišljenjima ljudi o nacizmu u 1933. godini. Sigurno je da bi sve ono što je bilo poslije — rat, koncentracioni logori, krvoprolića — utjecalo na izjašnjavanje anketiranih. C. W. je objasnio i značenje sjećanja kao povijesnog izvora, posebice što u obradi suvremene povijesti, pa i povijesti radničkog pokreta, istraživači mogu pobuditi na izjašnjavanje sudionike događaja. Međutim, njegovo je mišljenje da ta svjedočanstva svjedoče ponajviše o samom svjedoču, da pomažu kod obnavljanja atmosfere događanja, da ponekad otkrivanju neki detalj, često mentalitet, ali da su u cjelini prilično varavi izvori.¹³

¹¹ Usp. NC, 34. Problem odnosa povijesti uopće i povijesti radničkog pokreta posebno i drugih društvenih znanosti važno je pitanje i naše povijesne znanosti. Na spomenutom savjetovanju u Ideološkoj komisiji CK SKJ 1964. godine, npr. J. Marjanović je o tome rekao: »Za najnoviju istoriju je važnija, možda više nego za proučavanje drugih perioda istorije, integracija društvenih nauka, da tako kažem (mada to ne bi bio najadekvatnije upotrebljen izraz), što znači da moramo koristiti i ekonomiju, i sociologiju, i filozofiju, i pravo, i istoriju umetnosti, i istoriju književnosti i sve oblasti istorijskog saznanja, da bismo mogli da sagledamo ogroman materijal koji je pred nama istoričarima i da označimo rezultantu kretanja društva, što se očekuje kao rezultat jednog naučnog istorijskog posmatranja« (JIC, 3/1964, 74). Aktualnost teme o odnosu povijesti i drugih društvenih znanosti potvrđuje i organiziranje znanstvenog skupa o toj temi u okvirima Trećeg programa Radio-Beograda u proljeće 1971. godine (Usp. bilj. 2). Tamo je saopćen, a zatim i objavljen, niz priloga naših stručnjaka o odnosima povijesti i filozofije, sociologije, prava, politologije, ekonomskih nauka, psihologije, lingvistike, povijesti umjetnosti, etnologije, arheologije i geografije. Posebno ističem prilog S. Ćirkovića: »Istorija i društvene nauke« u kojem daje kritički bibliografski osvrt na dosadašnje radove, u svjetskim razmjerima, o toj problematici.

¹² Usp. NC, 35.

¹³ Isto, 35, 36.

Značenje psihologije u povijesti radničkog pokreta vidi C. W. u pomoći pri upoznavanju individualnih motivacija koje potiču na angažiranje u radničkom pokretu. Doduše, te se motivacije moraju sagledati u okvirima povijesnih datosti, ali psihoanaliza može veoma korisno intervenirati na nivou proučavanja ponašanja individua. J. B. je ukazao na značenje psihologije u razradi pojma klasne svijesti, koji se veoma često susreće u povijesti radničkog pokreta. Govori se tako o zrenju klasne svijesti, njenoj afirmaciji, nivou klasne svijesti. J. B. smatra da bi trebalo prvenstveno odgovoriti na pitanje: »što se to događa u glavi radnika kada mi kažemo da dolazi do klasne svijesti, drugačije rečeno koje su, s gledišta psihologije, sastavnice klasne svijesti«. ¹⁴ Kao sastavnice u analizi kojih bi došla do izražaja povezanost sa psihologijom, istakao je osjećaj radnika o posebnosti u odnosu na sve one koji nisu radnici, tj. osjećaj da u radniku ima nešto različito nego kod drugih ljudi — životni nivo, rasonoda, način na koji misli o svijetu itd. Zatim je govorio o osjećaju ponosa zbog manuelnog rada i osjećaju radnika o njegovoj odlučujućoj ulozi u procesu proizvodnje. ¹⁵

Razlažući problem kolektivnog mentaliteta i klasne svijesti, C. W. je ukazao na socijalnu psihologiju. Po njegovu mišljenju socijalna je psihologija »znanost koja proučava dijalektički odnos čovjeka i sredine, ona se smješta u ključnu točku individualnih i kolektivnih međuakcija, ona proučava ono što u prvom redu zanima povjesničare: kako se stvara kolektivni mentalitet«. ¹⁶ C. W. je, zatim, kao primjer proučavanja kolektivnog mentaliteta pokušao prikazati pitanje urastanja socijalizma i njegovih različitih škola u radničku sredinu na kraju 19. stoljeća. Posebno se pri tome zadržao na heterogenosti francuske radničke klase kao jednom od uzroka različitog nivoa klasne svijesti, dakle i prihvaćanja socijalističkih shvaćanja. U proučavanju heterogenosti francuske radničke klase polazi od nekoliko elemenata i zanimljiva je tipologija koju je tom prilikom uspostavio. Istakao je prvo razlike koje se javljaju na nivou značajnosti poduzeća i odnosa vlasnik-radnik te je odredio četiri moguće grupe diferenciranja. Prvo su radnici koji rade kod kuće, teško eksploatirani, ali izolirani od svojih drugova u bijedi. Drugu grupu čine zanatski radnici i radnici u malim poduzećima, koji još rade uz svoga gospodara i upoznati su s njegovim prilikama i problemima. Treću grupu čine radnici velikih tvornica, a četvrtu radnici u poduzećima kolektivnih i anonimnih vlasnika. Drugi element diferenciranja radničke klase jesu kvalifikacije i nadnice. Tu C. W. razlikuje dva tipa, kvalificirane i razmjerno bolje plaćene radnike i nekvalificirane i slabo plaćene radnike. Za prvu je kategoriju značajno da su to radnici razmjerno obrazovani te materijalno i duhovno bolje osposobljeni za borbu u radničkom pokretu, ali istodobno lakše prilagodljivi kapitalizmu, koji bi više voljeli reformirati nego uništiti, te češće zahtijevaju individualna poboljšanja nego zajednička, društvena rješenja suprotnosti. Druga je kategorija više podvrgnuta neposrednoj volji kapitalista i zato u neprestanom strahu za budućnost. Reakcije u toj grupi uglavnom su trostruke: pasivno držanje i rezignacija koja se često okreće religiji ili alkoholizmu; elementarna društvena mržnja i pobuna i kao takva veoma sklona anarhističkim shvaćanjima; revolucionarni mesijanizam, tj. vjerovanje u skorou oslobađajuću revoluciju. Tom trećom reakcijom, smatra C. W., može se, npr., objasniti veliki uspjeh gedista u određenim slojevima francuske radničke klase. Konačno, kao

¹⁴ Isto, 37.

¹⁵ Isto, 38.

¹⁶ Isto, 37.

treći element u toj tipologiji uzroka heterogenosti radničke klase, a koja uvjetuje i različiti kolektivni mentalitet, odnosno klasnu svijest, C. W. je istakao problem industrijske tradicije, tj. potrebu da se odredi jesu li to radnici u starim ili novim industrijskim zonama, a zatim jesu li radnici prve generacije ili duže tradicije.¹⁷

O značenju lingvistike u proučavanju povijesti radničkog pokreta diskutiralo se u vezi s radovima »Analyse linguistique et sociolinguistique du vocabulaire du Congrès de Tours«, autor kojeg je J. B. Marcellesi, i »Vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872« koji je napisao J. Dubois. Naime, kako je objasnio C. W., neki povjesničari željeli su iskoristiti lingvistiku da bi dokazali kako je Francuska komunistička partija činila umjetni dodatak boljševizma na tijelu francuskog socijalizma. Međutim, Marcellesi je lingvističkim analizama dokazao da postoji samo jedan politički rječnik kojim se koristi i većina i manjina, tj. njegov je zaključak da za cjelinu socijalista u odnosu na nesocijaliste, za socijalističku većinu u odnosu na druge grupe nema lingvističkog geta i da na planu rječničkog izričaja kongres u Toursu ne prekida tradicije francuskog socijalizma. J. B. je na to nadovezao da za povjesničare, ma koliko bile korisne, nisu dovoljne samo kvantitativne lingvističke analize. Npr. analiza Duboisa pokazala je da je rječničko blago u doba Komune znatno kao i u vrijeme revolucije 1789. godine, ali, smatra J. B., povjesničaru treba i odgovor na pitanje jesu li socijalne realnosti na koje se odnose riječi ljudi iz razdoblja Komune identične sa socijalnim realnostima na koje su se odnosile u sankilota.¹⁸

Napokon, u zaključnom razmatranju o društvenim znanostima i povijesti radničkog pokreta pokušalo se razjasniti problem treba li te znanosti smatrati kao dragocjeni doprinos povijesti radničkog pokreta, dodatak, ili su te nauke i njihove metode samo neophodni saveznici istraživača. J. B. je tu iznio viziju globalne povijesti radničkog pokreta. Ta globalna povijest, kao sinteza, obuhvatila bi povijest ekonomske infrastrukture, radničkog mentaliteta i političke akcije. Društvene znanosti u ostvarivanju takve koncepcije povijesti javljaju se ne kao doprinos ili neophodni saveznici, već na nivou oruđa pomoću kojih je moguće ostvariti takvu koncepciju povijesti radničkog pokreta. J. B. je time želio reći da povjesničar ne može preuzimati od drugih društvenih znanosti ni gotove rezultate ni metodološke postupke, već da ih treba prilagođavati potrebama povijesne znanosti i tako ih pretvoriti u oruđa koja mu omogućuju ostvarenje cjelovite povijesti.¹⁹

Razmatrajući u daljnjem toku razgovora pitanje o doprinosu marksizma, kao koncepcije svijeta i metode, povijesti radničkog pokreta, J. B. je ukazao na neke od koncepata što ih povjesničari radničkog pokreta mogu naći kod Marxa, koji im »osvjetljavaju put« i pomažu da se bolje razumije i usmjeri istraživanje na objašnjenje bitnih momenata povijesti radničkog pokreta. Prije svega, misli J. B., to je Marxova definicija radničke klase. J. B. je tu posebice istakao da ta definicija ukazuje na postojanje centrifugalnih i centripetalnih tendencija u radničkoj klasi, a to smatra veoma važnim kod povijesnih proučavanja. Naime, centrifugalne tendencije imaju korijen u konkurenciji koja postoji među radnicima kao prodavačima radne snage. Marx je u trenutku kada je razrađivao taj problem

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, 38.

¹⁹ Isto, 38, 39.

(J. B. se poziva na Marxovo predavanje »Najamni rad i kapital«, 1847. godine) razlikovao četiri konkurentna tipa u radničkoj klasi: nezaposlene, radnike naviknute na zaposlenje uz najnižu nadnicu, u gradu ukorijenjene radnike te radnike tek nedavno došle sa sela. Ta distinkcija, smatra J. B., omogućava da se priđe s mnogo suptilnosti analizama sastavnica radničkog pokreta u njegovom začetku. Razvitkom radničkog pokreta razvija se, zatim, druga tendencija — centripetalna, a to je ujedno i drugi koristan koncept koji povjesničar može naći kod Marxa — a povezana je s razvojem klasne svijesti, tj. samospoznajom o oblikovanju jedne klase koja je posebna, jer je eksploatirana u kapitalističkom sistemu. Treći koncept, koji je J. B. istakao, jest koncept viška vrijednosti te razlikovanja radničke borbe ovisno o načinu kako ga se nastoji povećati, tj. radi li se o apsolutnom obliku povećanja (radnici se tada bore za sprečavanje povećanja odnosno za smanjenje radnog vremena) ili o relativnom (kada dolazi do promjene u zahtjevima radnika i kada pitanje plaća i uvjeta rada postaje za njih osnovno).²⁰

O problemu znanstvene objektivnosti radova o povijesti radničkog pokreta, kojih su autori pristaše i sudionici odnosno ljudi koji su prihvatili ideologiju radničkog pokreta, J. B. je rekao da tu ima pozitivnih i negativnih činilaca. Mogućnost nedovoljne kritičnosti i brzog prihvaćanja nekih ocjena, kao posljedice pripadnosti istoj ideologiji, negativni je faktor, a lakše i punije shvaćanje strukture i razvoja pokreta jest pozitivni. C. W. je to razradio i rekao: »Mislim također — ono što je rekao Bruhat — da živjeti u radničkom pokretu pomaže da ga se bolje razumije. To je potpuno točno. Moglo bi se to uostalom reći, vjerujem, i za povijest Crkve; nije slučaj da su najveći povjesničari u prošlosti od Tukidida do Micheleta i Jaurèsa bili angažirani povjesničari; simpatija je u biti najbolji pristup pod uvjetom da se ne izjednači s uslužnošću. Spoznaja povjesničara o svojoj subjektivnosti bitni je moment osvajanja objektivnosti, i ta je spoznaja, čini mi se, lakša kod povjesničara komunista, u mjeri u kojoj im se opasnost može činiti prisutna — jer znaju da su komunisti — nego kod povjesničara koji su zarobljenici neke ideologije a da o tome ne vode računa.«²¹

Na kraju prikazanoga zanimljivog razgovora o povijesti radničkog pokreta u Francuskoj zadržao bih se još na ocjeni budućnosti radničkog pokreta. Smatram da je u toj ocjeni veoma jasno došlo do izražaja značenje radničkog pokreta i njegove povijesti u suvremenosti. J. B. je, naime, istakao da smatra kako će u neposrednoj budućnosti, a još više u daljnjoj budućnosti, povijest radničkog pokreta imati izrazito mjesto. Istakao je dva razloga: orijentaciju mladih povjesničara i, kao bitni razlog, činjenicu o prvenstvenom značenju radničkog pokreta u suvremenom svijetu. Izrekao je to riječima: »[...] u sadašnjem trenutku svatko zaključuje da radnički pokret kao element realnog kretanja povijesti zauzima sve značajnije mjesto; čak sudbina nacije, i može se reći sudbina svijeta, zavisi u sadašnjem času od orijentacije, od efikasnosti radničkog pokreta; tako sama suvremena povijest gura mlade istraživače da se zanimaju za povijest pokreta

²⁰ Isto, 39.

²¹ NC, 40. Postojanje tog pitanja, kao problema partijnosti i objektivnosti, u našoj je historiografiji dotakao npr. B. Đurđev u spomenutoj diskusiji organiziranoj 1964. godine u Ideološkoj komisiji CK SKJ: »[...] pre bih istakao problem: kako obezbediti kritički stav marksiste naučnika prema savremenoj ideologiji koja se pojavljuje kao tvorevina istorijskog momenta.« »[...] kritički odnos komunista, marksiste prema pokretu kome pripada, to je mnogo teža stvar, naročito za noviju i savremenu istoriju« (JIC, 3/1964, 60).

koji postaje povijesno odlučujući; a budući da su povjesničari oni se zanimaju izvorima toga radničkog pokreta koji je danas postao odlučujući; oni se zanimaju etapama koje je prošao. Drugačije rečeno, to je današnja povijest, i još iz jačih razloga povijest sutrašnjice, koja će učiniti da će povijest radničkog pokreta postati, može se to reći bez nekog posebnog šovinizma povijesti radničkog pokreta, odlučujuća orijentacija povijesnih istraživača.«²²

Marijan Matićka

BEOGRAD U RATU I REVOLUCIJI 1941—1945,
Beograd 1971, 289 str.

U izdanju Istorijskog arhiva Beograda nedavno je objavljena knjiga: *Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945* koja sadrži materijale s naučnog skupa, održanog 29. i 30. listopada 1970, u Beogradu pod istim naslovom. To je dvadeset naučnih saopćenja o razvoju i tokovima narodnooslobodilačkog pokreta u Beogradu u toku rata, strukturi njemačkog okupacionog aparata, politici suradnika okupatora, radu četničke organizacije, funkcioniranju narodne vlasti poslije oslobođenja, terorom okupatora i nekim oblicima borbe i rada beogradskih antifašista. U ovom prikazu pridržavam se redoslijeda u knjizi, budući da objavljeni radovi nisu u knjizi razvrstani tematski, što bi ipak — s obzirom na njihov sadržaj — bilo potrebno.

Na početku knjige tiskana je napomena Izdavača (Odbora za publikovanje Istorijskog arhiva Beograda) u kojoj se ukazuje na potrebu i značenje takve publikacije, a zatim slijedi popis skraćenica i Uvodna riječ *Gojka Lađevića*, direktora Istorijskog arhiva Beograda (5—8). Sav ostali prostor u knjizi zauzimaju nadopunjeni i prošireni referati pročitani na spomenutom skupu.

Prvi je prilog *Čedomira Đurđevića*: Komunistička partija Jugoslavije — organizator i nosilac NOP-a u Beogradu 1941—1944. (s osvrtom na period od 1929—1941. godine) (9—39) u kome autor ukratko prikazuje radnički pokret Beograda uoči drugoga svjetskog rata i pod okupacijom, a nešto opširnije djelovanje i organizacioni razvoj beogradske partijske organizacije za vrijeme rata. *Žarko Atanacković*, u prilogu: Partijska organizacija Zemuna u realizaciji politike i strategije KPJ u NOP i Revoluciji 1941—1944. (41—51), daje sažet sintetski pregled uvjeta i razvoja NOP-a u Zemunu. Zanimljivi rad *Jovana Vujoševića*: Značaj i posledice antiokupatorskog raspoloženja i otpora u Beogradu od 12. aprila do 4. jula 1941. (53—66) predstavlja pokušaj da se u kraćem prikazu, pomoću analitičke metode, prikaže rast antifašističkog raspoloženja i aktivnog otpora u Beogradu od početka okupacije do početka ustanka, rast koji se kontinuirano ispoljavao u nizu akcija protivljenja okupatoru, od, dakako, izvanrednog političkog i moralnog značenja. I *Milica Rajčević* u svom prilogu: Oblici akcija i metode otpora protiv okupatora i kvivslinga u Beogradu 1941—1944. (67—78) nastoji sistematizirati oblike otpora i analizira metode borbe »s obzirom na njihovu tipološku stranu«. Rad *Tome Rasulića*: Ilegalne veze i kanali NOP Beograda (79—90) sadrži podatke o sistemu veza, njihovom osiguranju,

²² NC, 40.